

УВОД

Од како је света и века, свакад су се мислиоци трудили, да докуче начин постанка и опстанка овога света, да пронађу и познају законе, што проузрокују, рађају, развијају и уништују све разне појаве.¹ У тој борби, у тој најпоноснијој тежњи својој не ће човечији дух никад застати, докле год не наиђе на последњи и први закон, из кога је све постало, што је год у свету, докле год не открије последњу тајну створења. Од Мојсија, Зороастра и Конфуца, од Исуса Христа, Буде и Мухамеда, од Емпедокла, Јераклита, Сократа и Аристотела, па све до Бакона и Спиноце, до Канта и Шопенхауера, на послетку и до Бокла, Дрепера и Дарвина, сви су се велеуми надметали, ко ће пре и боље докучити и разумети, где је извор живота и како би се према томе могло удесити друштво по вери, закону, обичају, по мисли и по чувству.

Основна мисао света, праистина живота, никад се није дала лако ухватити; била је увек поносите удавача, презирући најсилније царева да избере по својој ђуди, да нађе свога војна кад кад у мраку и сиротињи, ал' увек у свести своје среће, увек вреднијег од свих царева, не цара силом, но цара умом и срцем. Првима својим одабраницима, оснивачима вера, долазила је поносна невеста покривена лица, те, ако су јој они можда часком и сагледали у бездан очију, то је било у потаји, ал' пред светом није никада дизала свог непрозривог вела. Тај свет је веровао, да се за то крије од погледа множине, што обичне очи не могу одолети силној светлости њене небеске лепоте.

То замотавање првих појава највише истине прешло је на послетку дугом навиком и на очи гледаоца, ученика оних одабраника, те се човек упутио сматрати у свакој вишој појави нешто налик на себе самога. Тако су све вере, са врло незнатним изузетком, добиле онај облик, што се зове антропоморфизам, по коме су људи највишу силу или највишу истину себи замишљали са човечијим

¹ У овом издању је задржана изворна Костићева лексика и правопис. Текст се даје према првом издању овог дела у *Лейхойису Маџице сријске*, I: г. 49, књ. 121, стр. 1–40, II: књ. 122, стр. 1–40, III: књ. 123, стр. 1–24, IV: књ. 124, стр. 1–44. 1880. – *Прир.*

лицем. Та ликовитост, како ли ћемо је звати, одржала се и у хришћанству, ал' је била у најлепшем цвету у старих Јелина, који су своју свету гору, свој Олимп, населили силесијом богова и богиња не само са човечијим обликом, већ и са човечијим обичајима, жељама и страстима, врлинама и пороцима.

Па баш у истих старих Јелина се нађоше људи, који увидеше, да се тако не може познати истина, да се тим путем само може доћи до замене, можда врло угодне, миле замене, ал' тек саме пуке замене суште истине. Ти људи су се усудили скинути боровити вео са лица највише тајне, те га моглоше сагледати и они сами, а моглоше га и показати осталоме свету. Но тај откритак је био тако тренутан, да ни сами откривачи не имадоше времена утубити све поједине црте невидовна лика, а камо ли да су могли своме народу скинути маглу с очију и уверити га о ономе, што су и сами тек само назрели. Но тај назор је био за неке видовите духове довољан, да моглоше ухватити бар основну црту првог закона свега живота и бића, те га својим вршњацима и своме натрашку, ако не опширно и пространо испричати, али бар кратко и јасно, као што су га и сами назрели. То је био: Емпедокле, Анаксагора и Јераклит.

Да се види, како су ова тројица сагледали и својима објаснили основни закон створења, споменућемо овде њихове речи, у колико су нам сачуване из такве далеке древности, далеко пре две тисуће година.

Емпедокле почиње свој поучни спев о природи овим стиховима:

Δίπλ' ἐρέω· τότε μὲν γὰρ ἔν ηὔξηθη μόνον εἶναι
ἐκ πλεόνων, τότε δ' αὖ διέφυ πλεον' ἐξ ἐνὸς εἶναι.
Δοιὴ δὲ θνητῶν γένεσις, δοιὴ δ' ἀπόλειψις·

— — —

ἄλλοτε μὲν Φιλότῃτι συνερχόμεν εἰς ἓν ἅπαντα
ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορέύμενα Νείκεος ἔχθει.

(Српски: Двоструко ћу рећи: Овамо се једно ујединило из многих, а онамо се множина разрасла из једнога. Јер двојако је смртнима рођење и двојаки угинак. – Све се час милошћу саставља у једно, час опет све се раставља мржњом и раздором).²

О Анаксагори имамо спомен у Аристотелу и у Цензорију.

Аристотеле вели у својој књизи о плођењу животиња:

² Fragmenta philosophorum graecorum. Collegit, recensuit, vertit, annotationibus et prolegomenis illustravit, indicibus instruxit Fr. Giul Aug. Mullachius. Parisiis Didot 1860. Види и: Simplicius, in Aristotelis Physicam commentarius, I, f. 34. A.

Φασὶ γὰρ οἱ μὲν ἐν τοῖς σπέρμασιν εἶναι ταύτην τὴν ἐναντίωσιν εὐθύς, οἷον Ἀναξαγόρας καὶ ἕτεροι τῶν φυσιολόγων γίγνεσθαι τε γὰρ ἐκ τοῦ ἄρρενος τὸ σπέρμα, τὸ δὲ θῆλυ παρέχειν τὸν τόπον, καὶ τὸ μὲν ἄρρεν εἶναι ἐκ τῶν δεξιῶν, τὸ δὲ θῆλυ ἐκ τῶν ἀριστερῶν.³

(Јер Анаксагора и неки природослови веле, да има баш у са-
мом семену велика противност. Из мужака, вели, долази семе, а
женка чува место; мужак постаје од семена са десне стране, а жен-
ска с леве.)

Скоро исто тако, прича Цензорије о науци Анаксагориној:

*E dextris partibus profuso semine mares gigni, ut e laevis femi-
nas Anaxagoras Empedoclesque consentiunt.*

Ал' најодлучније, најсилније и најјасније проповеда исто на-
чело света, што га признаје Емпедокле и Анаксагора, најмлађи члан
тог мудрачког тројства јелинског, Јераклит, кога су само опскуран-
ти могли опскурним (тамним, нејасним) прогласити, ваљда за то,
што им је његова смелост духовне очи засенила.

Од одломака, што нам остадоше од Јераклитове науке, вели
тај мудрац у 30-ом:

Διαφερύμενον γὰρ αἰεὶ ζυμφέρεται,

а у 37-ом: *καὶ Ἡράκλειτος τὸ ἀντίζουν συμφέρον, καὶ ἐκ τῶν
διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν; καὶ πάντα κατ' ἔριν γίνεσθαι.*

(А Јераклит вели, да је противно корисно, и да из разноликог
најлепши склад постаје и да све произлази из борбе. Паришки из-
давалац Мулахије преводи последњи слог: *et eo discordia nasci
omnia statuit*. Ал' у латинској речи *discordia* нема ни близу оног жи-
вота, оне киптаве свежине, оне праве јелинске драматичности, што
провире из речи *ἔρις*, срдња, свађа, борба).

То је откровеније јелинског мудрачког тројства. Ал' на тим из-
јавама има још нека сенка онога застора, што су га они морали струг-
нути са лица истине, те их ипак широки свет није могао разумети. За
то су се кашњи мислиоци и оканили ослањати се на те кратке нагове-
штаје и пошли су сваки својим путем. Због те поносне и поуздане
краткоће им нападали су их и оговарали већ и непосредни потомци;
ал' и највећи опадачи морадоше им признати, да су они први увиде-
ли праву истину и да је у томе погледу њихова реч закон за све остале.
Тако вели Тимон Флиазијанин у свом извештају о Јераклиту и Емпе-
доклу, по што је обојицу поштено изгрдио, првога да је букач и про-
стотар (*κοκκυστής ὀχλολοιδόρος*), а другога, да је јавним беседама мли-
тавио духове (*ἀγοραίων κληλητῆς ἐπέων*), – одмах за тим:

³ Aristoteles, de generationes animalium, IV. 1. Item: De Plac. philos. V. 7. – Dio-
genes Laertius, lib. II g. – Hippolytus Refut. Heres. p. 15.

— — ὅσα δ' ἔσθενε, τοσσάδε εἶλεν

ἄρχων, ὅς διέθηκ' ἀρχὰς ἐπιδευέας ἄλλων (ал' што је вредно, тим је први завладао, те је његова власт осталима постала потребом).

Но мало по мало поче натражак све већма одустајати од оте „власти“, што је мање разумео кратких, питијских наговештаја старих мудраца; те су се тако философи новијега доба тако од отих, ко бајаги, зарђалих, плеснивих пророка отпадили, да је на пр. понајмлађи од „великих“ немачких мислилаца Артур Шопенхауер ударио — јамачно нехотице — прво у начину, у методу, па после и у суштини свога разлагања о свету и човеку правцем, којим је била пошла вера старих Јелина и осталих народа, који су своје богове одевали у човечију — или животињску — кожу; ударио правцем субјективисања објекта, те је тако постала по себи врло умно спроведена, ал' у ствари неистинита, неспретна философија, о „свету, као вољи и привиду, (die Welt als Wille und Vorstellung).“

Но међу тим су остале науке радиле свој посао. Не обзирући се на пророчанство *дедуктивне*⁴ методе, која је из општих закона изводила поједине појаве, пођоше оне *индуктивним* путем, да из појединих познатих појава саставе испитивачима још непознати општи закон. Кад замислимо себи цео свет појава као велику, кршевиту, лесовиту, шпиљовиту, рековиту, непроходну гору, онда је дедуктивна метода проћи гором у онога, који је пао где год на сред горе, па хоће да изађе из ње на овом или оном месту, те тражи најкраћи, најпоузданији пут; а индуктивна је у онога, који с краја хоће да нађе средину. Ни једна ни друга страна не ће моћи успети сама за себе да позна последње законе појава. Дедуктивна не ће никад моћи наћи доста излазака из познате јој средине на све безбројне крајеве; а индуктивна ће се увек изгубити у обилажењу крајева, те ако с једне тачке горостасног обода и нађе како тако пут у сред, неће мировати, док и са сваке друге тачке не нађе улазак, док не испита све појаве. Једина је узданица успеху, као у животу, тако и у науци, *слоја ње две* велике стране научне *мешоде*, управо *укршијај* та два правца.

Реч *укршијај* опомиње нас, да је време разложити, каква је то истина, што су је три јелинска мудраца, назрели, познали и наговестили? Они су први познали, да је начело двојства, начело противности, управо *јремосији*, антитезе, начело, које се у физичком свету најочевидније појављује у паралелограму снага, а у органском животу у закону *симејрије* и *укршијаја*. Све је то једно једино начело. То

⁴ У изворнику, наглашавања су означена проширењем размака између слова (нпр. дедуктивне), док се у овом издању означавају курзивом (*дедуктивне*). — Прир.

ће се најбоље видети, кад успоредимо оне појаве тога начела, што се на први поглед разилазе тако, да би човек рекао, да нису ни у чему сродне. То је закон симетрије и закон премости и укрштаја.

Шта је симетрија?

Чини се на први мах, као да је то питање сувишно, јер у свакидањем животу сваки образован човек види шта је симетрично. У вештачком свету се од вајкада са симетријом имало посла, а научењаци индуктивног правца, или, као што их Инглези радо зову, посматрачи, нису никад пропустили споменути је, где је има. Особито је Дарвин у томе савестан. Па ипак се још нигде није прави, најбитнији значај симетрије разложио, ма да је било разних покушаја. Дефиниције свих конверсацијоних и осталих речника слажу се од прилике са тумачењем те речи у речнику француске академије, која гласи: „Proportion et rapport de grandeur et de figure que les parties d'un corps naturel ou artificiel ont entre elles, et avec leur tout“. (Српски: Одношај величине и облика, у коме су чести каквог природног или уметног тела између себе и према својој целини.) Но од писаца речника не може човек ни искати, да се дубоко упуштају у језгру појмова појединих речи. Али ни мислиоци од струке, ни филозофи, нису на чисто са значајем симетрије. Велика већина није се ни упуштала у разлагање, задовољавајући се тиме, што и природа и уметност употребљују симетрију увек тачно и савесно, управо живе од симетрије. Но они, који су се латили, да јој уђу у траг, ако не самој симетрији, а оно бар правој природи симетричких појава, што је исто, нису успели.

Да се уверимо о томе, треба само узети у руке највећег мислиоца у најсмишљенијег међу живим народима, најславнијег немачког филозофа, Имануила Канта.

„Ако је какво тело другоме сасвим једнако и слично и ако се не може склопити у истим границама, онда ја то зовем, да му је неконгруентан (неистоветан) премац“ (Ich nehme einen Körper der einem anderen völlig gleich und ähnlich ist, aber gleich nicht in derselben Grenze kann beschlossenen werden, sein *incongruentes Gegenstück*), вели Кант.

Као примере наводи обе шаке у човека и одношај између слике и предмета јој, управо два најотменија и најобичнија представника симетрије у животу. На тај други пример надвезује Кант ово мудро изреченије: „Ако предмет састављају две половине, које су међу собом два неконгруентна премца, као што је човечије тело, – онда је он са својом сликом у огледалу конгруентан (истоветан) што се најбоље види, кад окренемо слику у мислима полукретом (wenn man das Bild im Gedanken eine halbe Drehung machen lässt); јер

премац премцу каквога предмета мора бити свакојако истоветан са предметом.“

Узмимо само како се Кантова слика окреће. Кад замислимо, вели Кант, да се слика у огледалу полукругом окрене, онда је истоветна са ликом човека, који стоји пред огледалом. То није тако, а то ће сваки знати, баш ако и није био војник, те не зна команде окрета: полу десно! полу лево! Јер кад би се слика полукругом окренула, онда нам *не би показала лица, но леђа*. А кад се целим кругом окрене, онда је опет она, што је била пре окрета. – Да се постигне положајна истоветност предмета и слике, има само један начин: ухватити слику у другом огледалу. Али у том случају је прва слика према другој оно исто, што је предмет према њојзи. Те тако се Кантова конгруенција руши примером, на који се ослања.

По томе се види, како каткад и најпааметнији човек може бити сметен у ствари, што је и најпростијем, свакидањем уму сасвим јасно. Чудно ми је, што Шопенхауер, који иначе нигде не штеди Канта, није спазио те слабе тачке; па ни Х. Спенсер. А од осталих, разуме се, до сад „нико ни у нос“.

Шта је после свега тога симетрија?

Симетрија је остварење начела „премости и укрштаја“, у две половине једне целине, или у две појаве, било у телу, било у слици, било у мисли, било у снази каквој, било у простору, или у времену. Кад сравнимо у каквој симетричкој слици обе половине јој, те продужимо значајне црте, што једна другој одговарају, црте премице рецимо, онда ћемо видети, да се те црте морају укрстити, понајвише у средини, у црти, која дели обе те половине. То се особито види у природи, у органским појавама симетрије. У неимарству и зидарству има примера, који се на први поглед не слажу с отом дефиницијом, где су премице и успоредне црте, које се међу собом ни у којој продужи не укрштају. Ал' и та је изнимка само привидна. Значај премости, укрштаја, борбе, тако је битан у симетрији, да би се могло рећи, што већа сличност у две половине какве симетричке целости, тим чешћи, тим богатији укрштај, тим већа борба. Узмимо две шаке, најобичнији и најприручнији пример из царства органскога света: окрените дланове себи, па гледајте, можете ли их тако удесити, да и у десне и у леве буде палац на десној, а мали прст на левој страни, или обратно. Никад не ћете моћи, ма колико извијали; увек ће, при свој сличности, положај, ред појединих црта, остати сасвим противан. Да је Кант остао при примеру о шакама, можда би се пре досетио, шта је симетрија, те би можда бар у неколико увидео велику важност основног начела светског, што је у њој изражено.

Ако мој назначај симетрије и није савршен, али мислим, да сам бар њоме наишао на језгру саме ствари. Свакојако ће се одржати према Кантовом умовању, а још више према овлашном тумачењу речничких научењака. Од свих тих речничких разлагања још се понајвештије извукао тумач француске академије, рекав, да је симетрија „одношај величине и облика, у коме су чести каквог природног или уметног тела између себе и према својој целини.“ Но да се тумач тиме само уклонио испред свога задатка, види се већ и по томе, што нам не каже *какав је њај одношај*. Осим тога још ограничава симетрију на *џела* (corps), што је очевидно погрешно, јер осим тога, што се симетрија даје спазити и у снази, која није тело, и ако је с телом срасла, свако зна, да се симетрија појављује врло често и на самој *џовршини*. – Како му драго, тек „Ebenmass“ или „Gleichmass“, као што га немачки лексикографи не само преводе већ и тумаче, и како је њихов најотменији мислилац, Кант, разлаже, симетрија јамачно није. Него је појава оног основног закона, светскога, што га је Емпедокле познао у „раздвојеном јединству“ и у „уједињеном двојству“, Анаксагора у васеленској „противности“, а што га је Јераклит најјезгровитије исказао у речима: „да из разноликог најлепши склад, најлепша армонија постаје и да све бива борбом.“

Симетрија збиља није ништа друго, него противност у складу, грчки: ἀρμονία τῶν διαφερόντων, једном речи: „раз-а-склад“. Већ у самој грчкој речи „армонија“ нагиње корен у неки присенак противности и борбе. Тај појам сложне противности, удружене премости, „плодног укрштаја“, рекао би Дарвин, тако је стародаван у свих народа, што знају језгровито и непосредно спазити и мислити, да је, н. пр. у Јелина, Римљана и у Словена прешао и у предлоге, препозиције. У Јелина је то предлог *δία* у речи: *διάλογος*, у Римљана предлог *dis* у речи: *discursus*, а у Словена предлог *раз* у речи: *разџовор*. Ове три речи значе једно исто, а предлог у њима губи свој првобитни значај пуке противности, те више нагиње значају слоге. У Словена се тај значај појављује још у једној речи, у речи: *разум*. А то сведочи, да је првобитни склоп мозга у тога племена у нечему надмашио остале народе, ма да су се ти после даље развили.

Кад већ споменуемо армонију, пада нам на ум, да би се оно, што садања наука, садања уметност, садање искуство зове *симетријом*, требало по класичном говору и класичном начину мишљења старих Јелина да се зове *армонија*. Шта значи стара јелинска реч ἀρμονία? У прастара времена значи: процеп, *жљеб*, склоп. Корен јој је ΑΡΩ, понајобилатији корен у свем преобилатом и неумрлом, и ако покојном, јелинском језику, а значи: склапам, *жљебим*. Ја мислим, да се из тога даје протумачити и речца *џра*, коју тако често срећемо

у Омира, а досадањи јелинослови не знају јој правог значења. Првобитни значај речи ἁρμονία налазимо још у Омиру на пр. у Одисеји, у 361. стиху 5-е књиге: ὁφρα κὲ δοῦρατ' ἐν ἁρμονίῃσιν ἀρήρη (док су год брвна ужљебљена у жљебовима). – А шта је *жљеб*? Жљеб је најпростија, најпластичнија оствара начела *укрштаја*, најобичнија, најочевиднија појава борбе у снази и слоге у борби, не само у човечијем рукотвору, већ и у природи, особито у органском, а најособитије у вишем животињском свету, у најплоднијем, најважнијем чину општег живота, у чину самоодржања, оплођења. Врло би занимљиво било разабрати, којим је путем ненадмашени разум старих Јелина дошао, да оном истом речи, којом је назвао *жљеб*, назове и сложну *йесму*, па и поједине врсте напева. Кад се човек замисли у те разлоге, онда скоро да разуме, како најзнатнији садањи инглески научењаци могу веровати и проповедати, да су стари Јелини били умом и духом толико узвишени над садањим најобразованијим народима, колико су ти данашњи духовни прваци утекли од најглупљих дивљака африканских.⁵

Како се по развиту речи ἁρμονία чини, јелински је народ оно сам слутио, што је Јераклит увидео и исказао, слутио је у свом урођеном прорицању природе и њених закона, да све бива склапањем расклопа и расклапањем склопа, или складом расклада и раскладом склада, једном речи: укрштајем. Јераклит је само слутњу свога народа ухватио у огњену тачку, у фокус чистог огледала свога духа, те је тако у јасној слици, у пуном, савршено, и ако врло кратко и збијено израженом начину, оставио потоњем свету.

Што је Јераклит са својим једномишљеницима увидео дуктивним путем, на то исто почиње најновија природна наука да наилази путем непосредног испитивања природних појава, путем индукције. Једно од главних начела, на коме почива наука великог инглеског природњака *Дарвина*, то је познање, да укрштај у природи ствара увек најбоље врсте. Само што је то увиђење, по спорој нарави индуктивне методе, још врло скучено, те га и сам Дарвин примењује само на сферу *йлођења*. Још нико није покушао, да то преважно и несумњивим чинима доказано познање нарави животињског и биљског оплођења рашири на цео круг познатих нам појава. Па ни у самој области плођења није се још ни почело испитивати, за што то тако бива. Дарвину је доста, што је видео the good effects of intercrossing (добре последице укрштања); питати пак за узрок тако му није ни на крај памети, да у том погледу не налазимо ни његове

⁵ Види: Francis Galton, Hereditary genius. London, 1869 Стр. 842. – Дарвин вели у једној примедби свог славног дела Descent of man (постанак човека), да је тај доказ духовне превласти старих Јелина особито „сјајан и оштроуман“.

обичне, колико искрене и скромне, толико поносите реченице: – it is not known (није познато).

Но влада тога начела, начела укрштаја у свима видовима му, као у симетрији, у простој премости и у пуком укрштају, тако једно-временом тако и засобичном, познаје се не само у свима телесним, спољним појавама, већ и у целом делању човечијег ума и срца, па и у самоме царству лепоте, наима у песништву. То сам науmio да у овој књизи покажем и разложим, колико год могу краће, само да ме читалац разуме.

У најновије доба покушао је један инглески књижевник, Грент Ален,⁶ да појаве у свету умне лепоте, естетике, протумачи законима природним; по начину, бајаги, великог инглеског мислиоца, Херберта Сѣенсера, коме је своју књигу и посветио, као што вели, благословом (by permission) Спенсеровим. Ал' тај Грент Ален долази у тој књизи према Спенсеру, као онај царић, који се у надлетању тица сакрио под орлово крило, па кад орао већ не мога више, а он се извину, полети мало више, те се хваљаше, да је надлетио орла. Ми за то спомињемо тај посао само као покушај; веће, научне вредности нема никако.

Како је главни задатак ове расправе, да разложи „основу лепоте српских народних песама“; а како та основа не може бити друга, него она, што је и у свих осталих отменијих песничких производа овога света; како се на послетку може олако доказати, да се основно начело свега живота, начело укрштаја, премости, противности, симетрије, најлепше развија у највишим умним висинама човека, у царству лепоте: може нам се опростити, ако ми наше основно начело спроведемо кроз царство природних појава само наговешћујући најзнатније врсте. Кад будемо тако спровели наше праначело, видеће читалац, да *наша* основа лепоте српских народних песама управо није само основа, већ: *основа и ѿоучица*.

⁶ Physiological Aesthetics. By Grant Allen, B. A. Henry J. King & Co., London, 1877.